

Kavramsal ve Tarihsel Açidan “Cahiliye”

Levent ÇAVUŞ*

A Historical and Conceptual Analysis on *Jahiliyyah*

Citation/©: Çavuş, Levent, (2016). A Historical and Conceptual Analysis on *Jahiliyyah*, *Milel ve Nihal*, 13 (1), 44-69.

Abstract: It has been discussed that the meaning of *jahiliyyah*, which is an important term in Qur'an and in Hadith literature and in using and saying of Muslim. Along with modern period, the *jahiliyyah* concept has progressed in the two thinking axis. Firstly, the concept is begun to be understand as a synonym for "ignorance." One of the meanings of the root "jahil" has considered determining the meaning of *jahiliyyah*. For a long time, the word ignorance prevented a true understanding of the concept. Then, it had argued that the *jahiliyyah* meant uncivilized situation rather than ignorance. Therefore, it is accepted that not to be gentle, thoughtless, unrestrained are the main characteristic of *jahiliyyah*. The antonymous of *jahiliyyah*, which fulfilled the conceptual period at Madinah, was *tafaqquh* in the early period. Muslims considered *tafaqquh* of what Allah revealed to them and of which Prophet Muhammad provided an example, as the distinctive sign of being a Muslim. Those who opposed Prophet Muhammad were at the same time those who denied the Qur'an. *Jahiliyyah*, in this sense, refers to any disposition – which legislates or enforces a law regarding the life of individuals or peoples – that does not take into consideration the Qur'anic revelation/*wayh*.

Key Words: *jahiliyyah*, *tafaqquh*

* Araştırmacı [leventcavus35@hotmail.com]

Atıf/©: Çavuş, Levent, (2016). Kavramsal ve Tarihsel Açından "Cahiliye", Mîlel ve Nihal, 13 (1), 44-69.

Öz: Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed (s) ve ashabından bize ulaşan rivayetlerde ve zaman içinde pek çok Müslümanın dilinde önemli bir kavram olan cahiliyenin anlamı çokça tartışılmıştır. Modern dönemle birlikte cahiliye kavramı üzerine düşünme iki ana eksende ilerlemiştir. Öncelikle bilgisizlik anlamındaki cahil kelimesinden türetilen ve genel bilgisizlik durumu anlamındaki cahiliye uzun süre kavramı perdelemiştir. Sonra da cahiliyenin bilgisizlik değil, gayri medeni bir hal anlamına geldiği iddia edilmiştir. Halim selim olmama, fevri ve düşüncesiz hareketlerde bulunma cahiliyenin özellikleri kabul edilmiştir. Kavramsallaşma sürecini Medine'de tamamlayan cahiliye kavramının erken dönemde zıddı "tefakkuh"tur. Müslümanlar Hz. Peygamberin (s) tebliğ edip yaşamakta olduğu vahiy üzerine düşünüp "tefakkuh" ediyor olmayı mensubiyetlerinin esas özelliği olarak görüyorlardı. Hz. Muhammed'in (s) peygamberliğine ve vahye muhalefet edenler de Müslümanların karşısındakilerdi. O halde cahiliye kitabı-vahyi esas alan dönüşümden ve vahyi bilgiden mahrum kalma veya ona direnme halinin adıydı.

Anahtar Kelimeler: cahiliye, tefakkuh

Giriş: Kavramsal ve Tarihsel Açından Cahiliye

"Cahiliye" kavramı, İslam'ın insanlığı ulaştırmaya çalıştığı zihniyetin karşıtını işaret etmesi bakımından İslam düşüncesindeki temel nitelendirmelerden birisidir. Bunun en belirgin emaresi, erken dönemde Müslümanların Amr bin Hişam'a taktıkları addır. Amr bin Hişam, İslam'dan önce Ebû'l-Hakem (Bilgeliğin Babası) olarak isimlendiriliyordu. Ancak İslam'ın gelişiyle birlikte Rasulullah'ın (s) en güçlü düşmanlarından birisi oldu. Bu yüzden de Müslümanlar ona "Ebu Cehil" (Cehaletin Babası) ismini yakıştırdı.

Şüphesiz Müslümanların yeni taktığı ismin Amr bin Hişam'ın önceki adıyla karşıtılığı – yani bilgelikten cehalete dönüşüm- ciddi bir propaganda gücü içermekteydi. Fakat İslam'ın yeni yeni kabul edilmeye başlandığı ve dolayısıyla genel propaganda gücünün henüz zayıf olduğu bir vasatta, eskiden "bilgeliğin babası" nitelemesine mazhar olan bir zata aniden mutlak bir cehalet atfedilmesi pek de anlaşılabilir görünmüyor. "Cehalet" kelimesinin o günkü Arap dilinde "mutlak bilgisizliğin" ötesinde bir anlam alanına sahip olduğuna dair işaretler mevcuttur. Erken dönemdeki Müslümanlar için cehalet kelimesinin anlamı- bilgisiz olma durumundan ziyade - vahyin ikaz, işaret ve yönlendirmeleri dışında oluşan tasavvur ve amelleri içeriyordu. Bu tasavvur ve amellerin sahipleri "cahil", sürdürmekte oldukları hayat biçimi de "cahiliye" adını alıyordu.

“Cahiliye” kavramını doğru anlayamamak, İslam’ın teorik ve pratik hayat itibarıyla gerçekte neye tekabül ettiğini anlamayı da güçleştirmiştir. Ne yazık ki bu kavram, erken dönemde kendilerinden sakınılması ve onlar gibi olunmaması gereken “öteki”leri ve onların hallerini ifade eden kullanımını zaman içinde kaybetmiştir. Anlam alanında da “bilgisizlik” mânâsına sıkıştırılmış, kavramın erken dönemdeki etkili propaganda gücüne bağlı olan bir “mensubiyet”e ve “öteki”ne işaret etme özelliği yok olmuştur.

Bilginin kutsandığı modern dönemde ise mutlak bilgisizliğe indirgenen “cahiliye” kavramı artık ötekine dair bir şey söylememektedir. Ötekinin “bilgisiz” mânâsındaki “cahil” ile tesmiyesi tutarsız ve boş bir slogana dönüşmüştür. Bu arada cahilin karşıtı “medeni” oluvermiş; çizgisel tarih anlayışıyla insanlığın pozitif değer üretip bu değerleri devrederek ilerlediği düşüncesi son dönem Müslüman elitinin mensubiyet krizini derinleştirmiştir. “Medeni öteki”nin, İslam’ın ilk dönemindeki muadili “cahiliye” olmaktan çıkmış; kendileriyle hiç savaş gerekmeyen, diyalog ile her sorunun aşılacağı bir “öteki” olmuştur.¹

Bu çalışma üç temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde “cahiliye” kavramının anlamına ve bu anlamın zaman içinde aldığı farklı hallere değinilecektir. İkinci bölümde ise kavramın Kur’an’daki kullanımlarından hareketle, İslam’ın müminlere talim ettirdiği düşünsel örgüde nereye tekabül ettiği incelenecektir. Günümüze odaklanan üçüncü bölümde de kavramın çağdaş Müslümanlığın tefekkür hayatındaki yeri ile mensubiyetini ve ötekini tanımlamadaki kullanışlılığı tartışılacaktır.

I. “Cahiliye” Kelimesi ve Kavramsal Değişim

Kavramlar düşünce yapılarının sınır merkezleri gibidir. Anlam alanlarındaki değişimler, yani ilk anlamın gittikçe yenileriyle yer değiştirmesi ve nihayetinde silinmeye yüz tutması, söz konusu kav-

¹ Said Nursi, *Hutbe-i Şamiye*, İstanbul: Envâr Neşriyat, 1990, s. 88: “Biz de fen ve sanat silâhıyla ilâ-yı Kelimetullah’ın en müthiş düşmanı olan cehil ve fakr ve ihtilâf-ı efkâra cihad edeceğiz. Ama cihad-ı hâricîyi, şeriat-ı garranın berahin-i katasının elmas kılınlarına havale edeceğiz. Zira medenilere galebe çalmak ikna iledir, söz anlamayan vahşiler gibi icbar ile değildir. Biz muhabbet fedaileriyiz, husumete vaktimiz yoktur.” Benzer değerlendirmeleri Said Nursi’nin çağdaşlarında da görmek mümkündür.

ramların oluşturduğu zihniyetin de aslından uzaklaşması ve başkalaşmasıyla sonuçlanır. Bir zihniyetin muhafaza edilebilmesi, zihniyetlerin kurucu unsurları olan kavramların anlam alanlarının muhafazasıyla alakalıdır. İslam'ın getirdiği zihniyet ve kavramlar hususunda ise Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve diğer yüzlerce yıllık rivayetler Müslümanlara zihniyet ve kavramlarının erken dönemdeki anlamlarına ulaşma imkânı vermektedir.

Hayat ve zamanın akışı içinde kelimelerin anlam alanlarında hareketlilikler meydana gelmesi doğaldır. Ancak söz konusu kelimeler, Kur'an-ı Kerim gibi hayat, varlık, Allah ve insana dair bir tasavvur inşa eden vahyin kelimeleriye, vahyin onlara yüklediği ve Hz. Muhammed'in (s) arkadaşlarının anladıkları şekliyle sahih anlamlarını tespit edebilmek büyük önem arz eder.

Kur'an-ı Kerim değişmezdir; yani zaman ve coğrafya ile sınırlandırılmaz. Dilin dinamik ve canlı bir organizma gibi başkalaşması karşısında, vahyin lafız, mânâ ve metin olarak değişmezliği tedirgin edici bir gerilim oluşturabilir. Zamanın akışı içinde işleyip duran hayatın dönüşüm ve evrilişleri düşünüldüğünde, değişmeyen bir kaynağın bu değişip duran olgular ve olaylar bütününe kuşatıp ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, bazı temel hususiyetlere haiz olmasını gerektirir. Tarih boyunca İslami ilimlerin bir kısım konuları bu süreç içinde oluşan güçlükleri aşmaya, sahih olanı belirginleştirip onunla irtibatı sürdürmeye, sahih olandan hareketle pratik hayatı biçimlendirip yönlendirmeye dair çabalardır. Kur'an-ı Kerim vahyinin Hz. Peygamberin (s) pratik örnekliğinde hayatı biçimlendirmeye dair kılavuzluğunun bir zaman aralığı veya bir coğrafya ile sınırlanması söz konusu değildir.

Her özel alan kendine mahsus bir "dil" oluşturur ve bu dil, içinde serpilip özelleştiği dil ile aynı kelime ve kavramları kullanır. İhtiyaca göre başka dillerden kelimeler ve kavramlar ithal eder veya bunları kullanımdaki dilin imkânlarından türetir. Kur'an vahyi de böyledir. Hz. Peygambere (s) tâbi olan ilk nesil, yeni mensubiyetinin içinde kendine özgü bir dil oluşturmuştur. Bu her ne kadar döneminin dili içinde onun kelimeleri kavramları ile oluşmuş bir dil ise de artık yeni paradigması içinde bazen eski anlamının dışında hatta tersi bir anlam geliştirerek vücut bulabilmektedir.²Yani aslında

² Mehmet Soysaldı, "Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi", *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001, ss. 31-50

karşı karşıya olduğumuz, belirli bir topluluğun, iletişimde kullandıkları dilin kelimelerini sözlük anlamlarından çıkararak - başka bir mânâ ve anlam alanlarına çekerek -kullanmaları durumudur. “Cahiliye” kavramı da diğer İslami kavramlar gibi bu çerçevede değerlendirilmelidir. Tabi bu değerlendirme zımında sözlük anlamından veya İslam öncesi dönemdeki kullanımından kalkarak kelimelerin anlam alanlarını belirlemenin hatalara sebep olacağı iddiasını taşımaktadır.

Arapçada جَهْل kökünün sözlük anlamı değerlendirildiğinde, kavramın temel anlamları aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Bilgisizlik: Örneklerinden biri şöyledir: جَهْلُ فُلَانٍ الشَّيْءَ “Falanca, o şeyi bilmedi.” Bu arada: بِالشَّيْءِ جَهْلًا كَفَى “Kuşku, bilgisizlik olarak yerter” şeklindeki Arap atasözü de bu anlamı teyit eder mahiyettedir.

b) Kabalık ve akılsızlık: Örneğin, جَهْلٌ عَلَى غَيْرِهِ “Başkasına karşı kabalık ve akılsızlık yaptı” denir.

c) Haksızlık: Bu anlam şu ifadeyle dile getirilir: جَهْلٌ حَقُّ فُلَانٍ “Falancanın hakkını zayı etti.”

d) Yanlışlık: Muallaka sahiplerinden ‘Amr b. Kulsûm et-Taglibî’nin (ö.600), muallakasında yer alan şu beyti, “cehl” kelimesinin “yanlışlık” anlamında kullanıldığını göstermektedir:

أَلَا لَا يَجْهَلُنَّ أَحَدٌ عَلَيْنَا فَتَجْهَلُ فَوْقَ جَهْلِ الْجَاهِلِينَا

“Uyarıyorum! Hiç kimse bize karşı yanlışlık yapmasın! Yoksa biz de yanlış yapanların yanlışının daha büyüğünü yaparız!”

e) Tencerenin şiddetle kaynaması: Zemahşerî, Araçların bu anlamı ifade etmek üzere: جَهْلٌ الْقِدْرِ “Tencere şiddetle kaynadı” dediklerini kaydetmektedir.³

Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1108) ise “c-h-l” mastarına, cahiliye kelimesinin terminolojik anlamına da ışık tutacak şu üç mânâ yüklemektedir: (i) Kelimenin asıl anlamı olan bilgidен yoksunluk. (ii) Bir şeye olduğundan farklı inanmak. (iii) Bir şeyi olması gerekenden farklı uygulamak.⁴

³ Mehmet Yalar, “Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa: 2005, C. 14, S. 2, s. 77

⁴ Rağıb el-İsfahani, *Müfredât*, Çev. Y. Türker, İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.

Cahiliye lafzı, etimolojisi bakımından Arapça c-h-l kök harflerinden oluşan جهل (cehl) ve جاهل (cehalet) şeklindeki tabii mastardan türetilen sınaî (yapma) bir mastardır. Bu iki mastarın birlikte kullanıldıkları cer harfi ve içinde yer aldıkları cümlelerin bağlamına göre sözlük bakımından birden fazla anlam ifade ettiği görülmektedir. Kelime semantik ve filolojik açıdan analiz edildiğinde, onun ilim ve marifetin zıddı olan bilgisizlikle hiçbir alakasının olmadığı, çünkü onun bilgisizlikle aynı c-h-l kökünden "zorbalık" mânâsına gelen kökten geldiği iddia edilmiştir.⁵ Çağrışımları itibarıyla c-h-l kökünün sözlükteki anlamı pekâlâ her iki mânâyı da - yani bilgisizlik ve zorbalık- içerir ve bu iki halin birbirinden tamamen ayrı sayılmaları da gerekmez.⁶

Erken dönemden itibaren, İslam öncesinin Müslümanlar tarafından "cahiliye dönemi" adıyla isimlendirildiği sabittir. İslam öncesi dönemdeki insanların bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe ve yarı göçebe bir hayat yaşayan kabile topluluklarından oluşması, kayda değer bir tarihlerinin ve kötülük yapmalarını önleyen bir din, peygamber ya da vahiy kitabına sahip olmayıp putperest olmaları, "cahiliye" isimlendirmesinin sebepleri arasında görülmüştür. Bu yaklaşım biçimi kavramın anlaşılması önünde bir engel olmuştur.

Eskiden beri kabul edilen bu anlayışa göre cahiliye çağı (*asrül-câhiliyye*) "bilgisizlik çağı" demektir; İslamiyet ise aydınlanma ve bilgi devridir ve bu anlamda Cahiliye çağının karşıtıdır.⁷ Bu tarz modernlikten mülahem değerlendirmeler, temelde yaptıkları hatalar sebebiyle İslam öncesi dönemin neden zemmedildiğiyle alakalı hatalı sonuçlara sebep olmuşlardır. Böylece gerekçelerden ve kendi mensubiyetlerinin doğru bir tanımından kalkılarak "öteki" tanımları üretilmemiş ve tersine bir yönden de olsa İslam'ın doğru anlaşılmasına da engel olunmuştur. Yukarıda zikredilen anlayışlar, sözde İslami bir taassupla cahiliye devrinin doğru anlaşılmasının önüne geçmiştir. Dolayısıyla "cahiliye" kavramının anlamı da içinde bulunduğu karmaşadan çıkamamıştır.

⁵ Nafiz Danışman, "Cahiliye' Kelimesinin Mana ve Menşei", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: 1956, C. 5, S. 1, ss. 192-197.

⁶ Kavramın Kur'an'daki kullanımı konusunda geniş bilgi için bkn. M. F. Yılmaz, "Kur'an'da Cehalet Kavramı", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Van: 1998, C. 2, S. 2, ss. 160-164. Ayrıca bkn. Y. Bıynkoğlu, "Kur'an'da Cahiliye Kavramı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir: 2012, II (36), ss. 233-247.

⁷ Mustafa Fayda, "Cahiliye", *DİA*, İstanbul: 1998, VII, ss. 17-19.

Peygamberin içinde yaşadığı toplumun İslam öncesi ne olduğunun doğru anlaşılması, İslam'ın da doğru anlaşılmasına en temel katkıyı yapacaktır. Bu tespit bile "cahiliye" kavramının doğru anlaşılmasının zarureti ortaya koymaktadır. Kelimenin kök anlamının ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Kelimeyi semantik ve filolojik bir zaviyeden tetkik ettiğimiz takdirde, onun (ilim ve marifetin zıddı olan) bilgisizlikle yakın bir ilgisinin olmadığını görürüz. "Cahiliye" kelimesinin "bilgisizlik" mânâsını tazammun eden "cehile" kökünden gelmeyip, aynı kökün "zorbalık" mânâsından türediğine dair açıklamaların⁸ İslamiyet'ten önceki Araplara "cahil-bilgisiz" demenin tutarsızlığını ifade etmek için söylendiği düşünülebilir. İslami bir taassup ile müşrik Araplara "cahil-bilgisiz" anlamında "cahiliye" demenin tutarsızlığına karşılık, kök anlamın "zorba" temelinden geldiğine dair açıklamalar da kavramın anlamını belirleme açısından sadece zorlamadır. Bu kök-anlam ilişkisinden kalkarak "cahiliye" kavramına "bilgisiz" anlamı vererek "cahil" e indirgemek, iddia olarak tutarlı olmadığı gibi İslam öncesi Arap toplumunu ifade açısından da hakikati dile getirmiş olmaz. Esasen İslam öncesi Arap toplumu, Türkçe'deki anlamıyla "cahil-bilgisiz" olarak vasıflandırılmaz. Dini bir taassupla müşrik Arapları "cahil-bilgisiz" olarak yaftalamak, İslam'ın doğru anlaşılmasının ve dolayısıyla doğru ifade edilmediğinin alametidir. Bu tutarsız durumdan kaçınmak için kavramın geldiği kök anlamın "kaba" ve "zorba" sıfatlarını içerdiği iddiasını savunmak da aynı şekilde "cahiliye" kavramının anlamını "zorbalık" ile ilişkilendirdiği için başka bir zorlamayı ifade etmektedir.

Cahiliye kavramının anlamı olarak eskiden beri kabul edilen "bilgisizlik devri" anlayışına son dönem araştırmacılar yeni bir yorum getirmişlerdir. Onlara göre, eski Arap şiirinde 'cehl' 'ilm'in zıddı olarak da kullanılmakla birlikte, 'ilm'in zıddı oluşu kelimenin ikinci derecedeki anlamıdır. Cahiliyeyi "barbarlık dönemi" olarak anlayıp tercüme eden Goldziher (1850-1921), Hz. Peygamber'in (s) İslam'ı barbarlığın karşıtı olarak açıklamış olduğunu söyler ve bu anlamdaki cahiliyenin asıl karşıtının "hilm" olduğunu belirtir. "Hilm" kelimesi "metanet, güç, fiziki bütünlük ve sağlık, teenni, sükûnet, bağışlama, yumuşak huyluluk, ahlak ve karakter sağlamlığı, fazla duygusal olmama, ihtiyat ve ılımlılık" gibi mânâlara gelir.

⁸ Danışman, "Cahiliye" Kelimesinin Mana ve Menşei", ss. 192-196.

Buna göre "halim", günümüzde "medeni insan" diye adlandırılan kişidir.⁹ Bu değerlendirme de birincisi gibi sorunlu varsayım ve kurgulardan müteşekkildir.

Her iki değerlendirme de ilk Müslüman topluluğun, iletişimde kullandıkları dilin kelimelerini sözlük anlamından ve geçmiş kullanım şekillerinden yola çıkarak başka bir anlam alanına çekip kullanmaları vakiasını gözden kaçırmaktadır. Ayrıca her iki değerlendirme de modern dönemin saplantılı iki temasından esinler içermesi bakımından ideolojik yargılar olarak değerlendirilebilir. Birincisi, bilginin kutsandığı ve sözde çağ isimlerinden bir isim olarak istihdam edildiği dönemde, ilk Müslüman topluluğun içinden çıktığı ama reddettiği döneme, yani "öteki" olanına yakıştırdığı tanım modernliğin anlayışına yatkın bir şekilde "bilgisizlik" olmuştur. Ve gerçekten de bu tanım İslam öncesi Arap toplumunu temsil etmemektedir. İkincisi ise, yukarıdaki alıntıda da açıkça görüldüğü gibi, ötekini "barbar" ve "zorba" şeklinde tanımlayıp kendisini de "medeni" olarak tanımlama – bilinen haliyle antik Yunan'dan bugüne - batılı bir tavır olmuştur. Müslümanlık maalesef bu batılı düşünme biçimi yoluyla kendisinin ve karşıtının tarihteki yerini böyle anlamaktadır. İslam öncesi Mekke toplumunun genel karakteristiği zorbalık, barbarlık ya da bilgisizlik sıfatlarıyla tavsif edilemez.¹⁰

"Cahiliye" kavramının Kur'an vahyinin ve erken dönem Müslümanların kullanımında anlamını, İslam öncesi o tarihsel dönemin özelliklerinden kalkarak belirleme yöntemi de ciddi oranda eleştiriye açıktır. Tarihin bir döneminin özelliklerini objektif olarak tespit işinde ne kadar başarılı olunabilir? Tarih biliminin geçmişle olan ilişkide, bulunduğu noktadan bakarak kurgular oluşturma kusurlarından sıyrılıp İslam öncesi Mekke toplumunu analiz ve buradan hareketle kavramın anlamını belirleme sağlıklı bir yöntem değildir. Bu girişim sürekli olarak birbirini nakz eden iddialar oluşturacaktır. Özellikle tüm Müslümanlık tarafından olumsuzlanan bir dönem Müslümanlığın tarih içindeki şu ya da bu sebeple dönüşen "kötü"

⁹ Fayda, "Cahiliye", ss. 17-19.

¹⁰ İslam öncesi Mekke toplumunun özellikleri konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında konunun ne denli yanlış aksettirildiği görülür. Bkn. A. Lütfi Kazancı, "Cahiliye Devrinde Müspet Davranışlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa: 1986, I (1), ss. 103-110. İ. Demir, "Cahiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Erzurum: 2002, (18), ss. 207-221.

algısının temsilcisi olmaktan nasıl kurtulabilir ki? Dolayısıyla “cahiliye” kavramı olumsuz bir dönemin adı olarak anlamını, o dönemin özelliklerinden alacaksa paradoksal bir biçimde kendi anlamını karmaşıklaştıracaktır.

Zaman içinde Müslümanlar Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere (s) karşıtlıklarının mutlak bilgisizlikten kaynaklanan bir karşı çıkış olduğu izlenimini genel bir kabul olarak anlamayı tercih etmişler ve bu “bilgisizlik” onların her türlü mümeyyiz özelliklerden uzak bir karakter ve toplum olarak anlaşılmasına sebep olmuştur. Söz konusu kelimenin “bilme”nin zıddı olarak kullanımı, İslam’ın kavrama kattığı anlamın belirsizleşmesine sebep olmuştur. Tabi bu anlam kaymasının, yani cahiliyenin bilgisizlik olarak anlaşılmaya başlanmasının, Müslümanların nezdinde çağlar boyunca Hz. Peygambere (s) karşı çıkan Mekke putperestlerinin belirsizleşmesinin de tesiri büyüktür.

Genel bir ifade ile geç dönemde Müslümanlık, Mekke müşriklerini gerçeklikten çok uzak ve yanlış varsayımlar ile çağlar içinde ihtiyaca göre oluşturulan hatalı tanım ve kurgularla tanımıştır. Bu durum erken dönemde kullanımı Hz. Peygamberden (s) önceki dönemi ifade için geçerli olan kavramın, o dönem ve özellikleri yanlış anlaşılınca anlam alanı zaman içinde daralmıştır. Böylece ilk Müslümanların bu kelime kökünden ve ıstılahlarından hareketle oluşturdukları tamlamalar söz konusu zaman dilimine aitmiş gibi bir kanı oluşturmuştur. Böylece cahiliyenin mutlak tarihsel olmadığı ve tekrar edebileceği görmezden gelinmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz müsteşrikler de cahiliyeyi “barbarlık dönemi” olarak anlamlandırmıştır. Semantik bir hakikatten nispeten gerçeğe yakın bir sonuç çıkarmışlarsa da Hz. Peygamber (s) ve ashabının dilindeki anlamın ortaya konamadığı görünmektedir. Müsteşrikler ve modern bakış açısıyla konuya eğilenler “cehl”in karşıtı “hilm” olarak belirleyip “hilm” kavramını günümüzün “medeni insan” tanımına denk düşürmektedirler.¹¹ Onlara göre bunun karşıtı da “barbar insan”dır. Yani cahil ve cahiliyenin anlam alanı “barbar insan” olarak belirlenme durumuna gelinmiştir. Esasta bu durum ciddi yanlışların ve İslam tefekküründe “öteki” addedilen karakter ve toplulukların ne olduğunun anlaşılammış olmasının belirtisidir. “Cehile” kelimesi “hilm”in karşıtı olarak

¹¹ Fayda, “Cahiliye”, ss. 17-19.

"zorbalaştı" mânâsını içerir ama "cahiliye" kelimesinin anlam alanını yalnız başına bu anlam kökü belirlemez.

Cahiliye kelimesinin anlamını tartışırken Farabi'nin (ö. 339/950) "el-Medînetü'l-Fâzıla"sının karşısına konumlandığı "el-Medînetü'l Cahile" de mühim bir örnektir. Farabi, cahil şehri alt kategorilere ayırmıştır. Bunların ortak paydası olarak da "bu cahil şehirler umumiyetle mutlak olan krallarının istedikleri şekilde idare edilirler"¹² demektedir. Farabi önce faziletli şehre aykırı şehirler olarak saydığı ve cahil, fasık, değişmiş ve şaşkın diye alt gruplara ayırdığı bu şehirlerden bahseder. Sonra da şehrin zorbalarından söz açar. Buradaki ayırım Farabi'nin "cahil" kelimesini mutlak bilgisiz veya zorba anlamında kullanmadığını göstermektedir.¹³ Cehl-hilm kelimelerinin karşıtlığı üzerinden cahiliye devri insanların - yani Mekke müşriklerinin - Hz. Peygamber (s) ve ashabına karşı yaptıkları zulmün ardında bu cehalet ruhunun olduğu düşünülür. Böylece cahiliyenin fiili tezahürünün zulüm olduğu çıkarılmasına varılır.¹⁴ Bu da sorunlu yaklaşımlardandır. Kavramın anlamını işkenceye, fiili saldırıya ve fevri davranmaya indirgemek, buradaki sorunun kaynağıdır. Zulüm kelimesinin işkence ve fiziksel eziyet anlamında kullanılıyor olması da başka bir sıkıntıdır; ancak bu çalışmanın kapsamının dışındadır.

Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret ederek Mekke'deki muarızlarıyla aralarına hem mekân hem de zaman mesafesi koydular. Medine döneminin ilerleyen yıllarında bu fark daha da netleşti. Böylece Müslümanlar için yeni toplumlarını ve içinden çıkıp geldikleri eski dönem ve topluluklarını daha net bir biçimde tanımlama ihtiyacı belirginleşti.

Müslümanların başlangıç döneminde kendilerini tanımlamaları peygambere iman iledir. Akabinde karşıtlarını, "kitap-vahiy" ile ilişkileri üzerinden nazil olmaya devam eden Kur'an-ı Kerim'i akletmeyenler, fikh etmeyenler ve anlamamakta ısrar edenler gibi alternatif kavramlarla tanımlamışlardır. Bu durumda Hz. Peygambere (s) inanan Müslümanlar, kitabı anlayanlar, fikh edenler

¹² Farabi, *El-Medînet'ül Fâzıla*. Çev. N. Danışman, Ankara: MEB Yayınları, 2002.

¹³ Farabi'nin cahiliye kavramını ilk dönem Müslümanlarını kullandığı anlam ile değerlendirdiği onun fasık ve diğer Kur'ani kavramları kullanım tarzından anlaşılabilir. Farabi, *El-Medînetü'l-Fâzıla*, ss. 90-95.

¹⁴ T. Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev. S. Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.

tabirleriyle tanımlanmışlardır. Erken dönemde Müslümanlık kitaba inanıp, onu anlama ve gündelik hayatlarında onu uygulama çabası içinde olmaktır. Müslümanların karşıtları da Kur'an-ı Kerim'e iman etmeyip anlamaya gayret etmeyen ve gündelik hayatlarının her vechesini "kitap dışı" kaynaklardan edinilen bir tasavvurla şekillendirilen insanlar olarak görülmektedir.

"Kitabı anlama" tabiri Medine'de - kitaplaşma süreci belli bir mesafe katettiği için - Mekke'deki basit anlamına nispeten kısmen karmaşıklaşmıştır. Bunu ifade edecek tek bir kelime veya tabirin varlığı, belki de artık dilsel bir zorunluluk halini almıştı. Mekke döneminde de kısmen kullanıldığı ayetlerin ifadelerinden anlaşılan "tefakkuh" kelimesi, Medine döneminde söz konusu eğitim olgusunu açıklamak üzere terimleşmiştir.¹⁵ Hz. Peygambere (s) tâbi olmak, tefakkuh¹⁶ yoluyla vahyi kavrama ve onu hayatında uygulama süreci olarak anlaşılıyordu. Vahyi anlamaya dair takındıkları olumlu ve olumsuz tavırlar, sırasıyla Müslümanları ve müşrikleri tanımlamıştır.

Tefakkuh ile iman arasındaki ilişki, Bedir savaşı sırasında Hz. Peygamberin (s) yeni Müslüman olan birisi için "kardeşinizi fıkıh

¹⁵ "Tefakkuh kelimesi sözlükte tedrici olarak, adım adım fıkıh elde etmek olarak geçmektedir. Fıkıh kelimesinin "tefe'ul" kalıbından "liyettefekkahûfi'd-dîn" şeklinde terkip olarak kullanıldığı Tevbe suresinin 122. ayeti, kanaatimizce fıkıh-tefakkuh kelimelerinin terimleşme sürecini başlatmıştır. Her ne kadar bu ayetten önce de fıkıh kelimesi, "konuşanın sözünden maksadını anlama" mânâsında diğer ayetlerde ve aynı anlamı muhafaza ederek "dinde fıkıh" olarak da hadislerde kullanılmış ise de "dinde tefakkuh" şeklindeki kullanım, sadece bu ayette vardır ve fıkıh kavramından neyin kast edildiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ayet, dinde tefakkuhun ümmet üzerine vucubuna da delalet etmektedir" K. Yıldız, "Din Adına Konuşmanın Fıkıh-Tefakkuh Açısından Değerlendirilmesi", *Din Bilimleri Dergisi*, 2005, V (3), ss. 159-178. Ayrıca bkn. S. Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007.

¹⁶ "Bütün bunlarla birlikte, (savaş zamanı) müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, (bunun yerine) din hakkında derin ve sağlam bir bilgi elde etmek yolunda çaba göstermeleri ve (böylece) seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır. Böylece belki, onlar (da) kötülüğe karşı kendilerini (daha iyi) korumuş olacaktırlar." Tevbe 122 (*tâifetun liyetefekkahû* - طَائِفَةٌ لِيَتَفَكَّهُوْا) Muhammed Esed. "Rivayete göre Rasûlullah sa. şöyle buyurmuştur: "Allah, hayrını dilediği kulunu dinde derin bir kavrayış (*yüfekkühü*) sahibi kılar." İ. Canan, *Kütüb-i Sitt*e (Cilt 11). Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

sahibi yapın ve ona Kur'an okutun" dediği rivayeti ile örneklendirilebilir. Birçok hadiste dinde fakih olmak teriminin geçmesi, Hz. Peygamberin (s), Kur'an-ı Kerim'in "fıkh edilebilecek" şekilde en az üç ayet okunması gerektiğini bildirmesi¹⁷ bu husustaki bazı örneklerdir. Bu örneklerde ilk Müslüman cemaatin yeni bir gündelik hayat ve tasavvur inşa etme yolunda vahyin rehberliğinde bir eğitim sürecinden geçtiğini görüyoruz. Bu sürecin dışında kalanları tanımlamak için tefakkuh etmeyenler anlamında kullanılan kavram "c-h-l" kökünden "cahiliye" olmuştur.¹⁸ Kanaatimizce "cahiliye" kavramının erken dönem Müslümanların dilinde, daha önce zikrettiğimiz bilgisizler topluluğu veya zorbalık anlamlarına gelmemekteydi. "Cahiliye" kavramı tefakkuhun tersine vahyi bilgidan mahrum kalma veya ona direnme hali olarak kabul edilmekteydi. Kur'an'da zikredilen ifadeyle de "cahiliye", vahyi dikkate almaksızın idame edilen yaşam tarzıdır.

II. Kur'an-ı Kerim'de Cahiliye Kavramı

"Cahiliye", esasen İslam dininin kavramlarından biridir. Mekkî ayetlerde zikredilmeyen "cahiliye", dört Medenî ayette geçmektedir. "Cahiliye" kavramının bu formda İslam öncesi Arap toplumunda kullanılmadığı ya da kullanıldığının belgelenemediği iddia edilmektedir.¹⁹ Burada cahiliye kavramını anlamaya çalışanlar için esas olan, cahiliyenin vahyin inzali sürecinde Kur'an-ı Kerim'deki telaffuzuyla anlam kazanan kavramlardan biri olmasıdır. Kur'an'daki cahiliye kavramının mânâsı kendinden menkuldür. İbn Abbas (ö. 68/687) "Cahiliyeyi öğrenmek istiyorsanız Kur'an okuyun" tavsiyesinde bulunmuştur. Mısırlı düşünür Ahmet Emin

¹⁷ Yeni Müslüman olanlara Kur'an'dan okunur, ahkâm konuları ve diğer dinî bilgiler öğretilirdi; buna da "tefakkuh" denilirdi. S. Türcan, "İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü", s. 262 dipnota bkn. İbn Hişam, Hz. Peygamberin Hayatı, Çev. İ. Hasan, & N. Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.

¹⁸ Türcan, İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü, s. 262.

¹⁹ "Cahiliye kelimesi ilmin, marifetin ya da medeniyetin antitezi olarak tanımlanamaz. Öyle hemen okuma yazma bilmeme bağlamında ümmîlik anlamına da gelmez. Hilim ya da hilmden türeyen kelimelerden birinin antitezi de değildir. Cahiliye hâkimiyetin antitezidir ve Kur'an bu meseleyle ilgili en kadim Arapça kaynaktır." (S. Khatâb, *The Political Thought of Sayyid Qutb: The Theory of Jahiliyyah*. Oxon: Routledge, 2006, ss. 31-32. (Ömer Peksöz tarafından bu çalışma için çevrilmiştir.)

(1886-1954) de Arapların Kur'an haricinde cahiliye kavramını belgeleyecek bir kayıtlarının olmadığını iddia etmektedir."²⁰

Cahiliye, cahil kelimesine "-iye" ekinin ilavesiyle elde edilen yapma bir mastardır. Bu durumda tek başına veya isim tamlaması olarak kullanılabilmiştir. Cahiliye, topluluk ismi (ismu'l-cem') olup, tekili "cahili"dir. "Cahiliye" tabiri, Arapça'da İslam'ın yayılmasından evvel veya Hz. İsa'dan (as) Hz. Peygambere (s) kadar geçen döneme sonradan verilen isimdir. Genellikle eski Arapça sözlüklerde bu devir, "İslam'dan önceki fetret zamanı" olarak tarif edilmektedir. Nitekim Hz. İsa'dan (as) önceki döneme de bu ad verilmiştir.²¹

Nüzul sırasına göre bu kelimenin ilk vahiy edildiği Al-i İmran suresinin 154. ayetinde,²² bazı münafıkların Allah hakkındaki yanlış düşünceleri "cahiliye zannı" *ظَنَّا لِحَاهِلِيَّةٍ* (*zanne el câhiliyye*) olarak isimlendirilmiş ve "cahiliye" kelimesi İslam dışı zan ifade eden tutarsız, dayanaksız iddialar anlamında kullanılmıştır. Cahiliye teriminin ikinci defa geçtiği Ahzab suresi 33. ayette ise Hz. Peygamber'in (s) hanımları, "ilk Cahiliye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın" *تَبَرُّجًا لِحَاهِلِيَّةٍ* (*teberruce'l câhiliyye*)²³ şeklinde ikaz edilirken yine İslam öncesi dönemden bahisle kadının bedeniyile temayüz etmesi konusuna

²⁰ Khatab, *The Political Thought of Sayyid Qutb*, s. 23.

²¹ T. H. Weir, "Câhiliye", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt III, s. 11.

²² "Sonra O, bu kederin ardından, size bir emniyet duygusu, bazılarınızı sarıp kuşatan bir iç sükûneti başıladı; oysa sadece kendilerini düşünen ötekiler, Allah hakkında yanlış fikirlere -putperest cahiliye düşüncelerine- kapıldılar ve "(Bu konuda) o zaman bir karar yetkisine sahip miydik?" diye (kendi kendilerine) sordular. De ki: "Bütün karar yetkisi, yalnızca Allah'a aittir!" (Onlara gelince,) onlar, "Eğer bir karar yetkimiz olsaydı, ardımızda bu kadar çok ölü bırakmazdık" diyerek (ey Peygamber,) sana göstermeyecekleri o (iman zayıflığı)nı içlerinde saklamaya çalışıyorlar. (Onlara) de ki: "Evlerinizde de kalmış olsaydınız, (içinizden) ölümü takdir edilmiş olanlar, devrilecekleri yere mutlaka çıkıp giderlerdi." Ve bu (başınıza gelenlerin tümü), Allah'ın göğüslerinizde barındırdığınız her şeyi sınaması ve kalplerinizin içini her türlü boş ve yararsız şeylerden arındırması içindir: Zira Allah, (insanların) kalplerindeki her şeyi bilir."(Muhammed Esed meali)

²³ "Hem vakarınızla evlerinizde durun da evvelki cahiliyet çıkışı gibi süslenip çıkmayın, namaz kılın, zekât verin, Allah ve Resulüne itaat edin, Allah sade şunu istiyor: sizden kiri uzaklaştırsın da ey ehli beyt sizi tertemiz, pampak etsin!" (El-malılı Hamdi Yazır Meali, el-Ahzab, 33/33)

dikkat çekilip bu davranış olumsuzlanmıştır.²⁴ Burada her toplumda mevcut olabilecek şehvetlere hitap eden davranışlar ve beden kullanımları zamanla mukayyet değildir. Hep tekrarlanabilir cahiliye özelliklerindedir.

Cahiliye kelimesini içeren üçüncü ayet olan Fetih suresi 26. Ayette "hamiyyetü'l-cahiliyye" üzerinde durulmaktadır. Burada Hudeybiye Anlaşması sırasında (6/628) bir yanda müşriklerin, diğer yanda da Hz. Peygamber (s) ile birlikte Müslümanların içinde buldukları farklı ruh halleri tasvir edilir. "Hakikati inkâra şartlanmış olanlar kalplerinde küstahça bir büyüklük duygusu - cahiliye ürünü bir duygu- taşırken Allah (da) elçisine ve müminlere iç huzuru (nimetini) ihsan etmiş ve onlara Allah'a karşı sorumluluk duygusu aşılamıştır; çünkü onlar bu (ilahi armağana) en çok layık olanlardı ve onu pekâlâ hak etmişlerdi. Ve Allah her şeyi tam bilendir" Buradaki anahtar kavram *حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةِ* (*hamiyyetü'l-cahiliyye*)'dir.

Cahiliye kelimesinin son olarak geçtiği Maide suresi 50. ayette de "yoksa onlar, cahiliye kanunu (ile yönetilmek) mi istiyorlar? Hâl-buki kalben mutmain olan insanlar için Allahtan daha iyi kanun koyucu olabilir mi?" buyurulmaktadır. Buradaki anahtar kavram da *حُكْمُ الْجَاهِلِيَّةِ* (*hüküm'el cahiliyye*)'dir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın hükümleri referans alınmadan prensip vazetmenin "hevâ, tâğut, dalâlet, şer vb. hükümleri" diye adlandırılmaları, İslami olmayan hükümler arasında mahiyet farkından kaynaklanmamaktadır. Aksine İslami olmayan hükümlerin cahiliye hükmü olmanın yanında, diğer olum-

²⁴ Arapça'da "teberrüc" kelimesi başkalarının önünde açılıp saçılmak anlamına gelir. Araplar "berac" kelimesini bariz ve yüksek olan her nesne için kullanırlar. Kuleye, yüksek meydana ve aşikâr olduğu için burç derler. Yelkenli gemiye "bârice" derler. Çünkü yelkenleri uzaktan görülebilir. Teberrüc kelimesi kadın için kullanıldığında şu üç anlama gelir: 1) Kadının yüzünün ve vücudunun cazibesini insanların önünde göstermesi; 2) Takılarını ve elbisesinin süsünü başkalarına göstermesi; 3) Yürüyüşü, endamı ve işvesi ile dikkat çekip kendini ortaya koyması. İleri gelen dilbilimciler ve müfessirler de kelimeye bu anlamı vermişlerdir. Mücahid, Katâde ve İbn Ebi Nuceyh: "Teberrüc, cilveli, dikkat çekici, endamlı bir şekilde yürümektir" demişlerdir. Mukatil: "Kadının gerdanlıklarını, küpelerini ve göğsünü (gerdanını) göstermesidir" der. El-Müberred: "Kadının gizlemesi gereken ziynetlerini açığa vurmasıdır" der. Ebu Ubeyde ise: "Kadının, erkeklerin dikkatini çekmek için vücudunu ve elbiselerini göstererek kendisini ortaya koymasıdır" der (Mevdudi, *Tefhim'ül Kur'an*, el-Ahzab 33/33 tefsiri).

suz nitelikleri de kaçınılmaz olarak taşıdıklarını ortaya koymaktadır. Bu ayette geçen “hüküm” kelimesi, yalnızca siyasal anlam taşımakla kalmamakta, her türlü “yargı”yı kapsamaktadır. Böylece, İslam’a göre yapılanmış ve her türlü değer yargısı İslam’a göre şekillenmiş olan bir toplumun hükmü İslami; böyle olmayan bir toplumun hükmü ise cahili hükümdür.²⁵ Söz konusu ayetin nüzul sebebi olarak serdedilen olaylar ile bu anlayışı sınırlandırmak mümkün değildir. Müslümanlar “cahiliyenin hükmü” tamlamasını, zamanla mukayyet bir tamlama olarak anlamamışlardır.

Kelimenin erken dönem Müslüman cemiyet içinde kazandığı anlam alanını ve İslam’ın yeni oluşmakta olan dilindeki filolojik konumunu göstermesi için Cafer b. Ebu Talib’in Habeşistan’da Necâşi’ye yaptığı konuşma örnek gösterilir.²⁶ “Ey hükümdar! Biz cahiliye zihniyetine sahip bir kavimdik; putlara tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık; akrabalık bağlarına riayet etmez, komşularımıza kötülük ederdik, güçlü olanlarımız zayıfları ezerdi. ...”²⁷ Bu ve benzer kelimenin erken dönem kullanımlarında anlam alanındaki öğeler teorik olmaktan çok pratiktir. Ayrıca cahiliye kavramı, Necâşi’nin karşısındaki savunma içeren söyleve râviler tarafından sonradan eklenmiş olabilir. Habeşistan’a hicret aşamasında kavramın anlamının Müslüman zihinlerde ve muhataplarında belirlendiğini düşünmek çok tutarlı görünmemektedir. Belki veda hutbesindeki kelimenin kullanımı için bu değerlendirmeyi yapabiliriz. “...Resulullah (s) veda haccında hutbe okudu ve şöyle buyurdu: “Dikkat ediniz cahiliye devrindeki bütün faizler kaldırılmıştır. ...”²⁸

Kelimenin İslam’ın erken döneminde Hz. Peygamberden (s) önceki Arap toplumunu kasteden kullanımıyla neredeyse tüm İslami literatürde karşılaşmak mümkündür. Müslümanlar, içinde yaşadıkları vahyi referans almayı reddeden hayat tarzını Hz.

²⁵ Konuyla alakalı kapsamlı değerlendirmeler için bkn: M. Sarıcık, “Zann-ı Cahiliyye ve Hüküm-i Cahiliyye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta: 1994, (1), ss. 85-104; M. N. Barış, “Cahiliye Döneminde Yargı Sistemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, XVII (1), ss. 153-170; A. Kalkan, *Kur’an Kavramları Ansiklopedisi*, İstanbul: Davut Emre Yayınları, 2014, s. 575 vd.

²⁶ Fayda, “Cahiliye”, s. 17-19.

²⁷ “Ey hükümdar! Biz bilgisizlik, sapıklık ve nizamsızlık içinde yaşıyorduk”. İbn Hişam, *Hz. Peygamberin Hayatı*, s. 216.

²⁸ Ebu Davud, *Buyu’ 5*, (3334).

Peygamber (s) ile birlikte on küsur yıllık bir mücadele neticesinde ortadan kaldırmışlardır. Mekke ve Medine'de, önce idari alana ardından da hayatın tüm süreçlerine İslam damgasını vurmuştur. Akabinde Arap yarımadası ve sair yerlerde de referansını vahiyden alan bir yönetim-itaat ilişkisi ikame etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim vahyi ve Hz. Peygamberin (s) arkadaşlarının kullanıp geliştirdikleri "İslam dili" bu durumun öncesini cahiliye devri olarak vasıflandırmıştır.

"Cahiliye devri" kavramının sadece tarihteki bir dönemin adı olarak kullanılmadığına dair pek çok delil getirilebilir. Elimize ulaşan rivayetlerde geçen birçok ifade, erken dönemde Müslümanların geçmişle ilişkilerini bu kavram üzerinden kurmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Söz konusu tercih, İslam öncesi dönemin zihniyetine atıf yaparak, Müslümanların tasavvuruna toplumsal değerler ve yönetim-itaat ilişkisi bağlamında işaretler koymuştur. Dolayısıyla erken dönemde Müslümanların geçmişle ilişkilenedeki bakış açıları ve geçmişi hak-batıl mücadelesi düzleminde değerlendirmeye özen göstermeleri, bu dönemin öne çıkan düşünce pratikleridir.

Müslümanların geçmişle ilişkilerinde çağların tasnifi konusu tartışılmış ve cahiliyedeki dönemsellik kavrayışı hususunda Kur'an'daki الْجَاهِلِيَّةُ الْأُولَى (cahiliyyet'ül-ûlâ) ifadesi dayanak gösterilmiştir.²⁹ "Ûlâ" vurgusu hem kadim, hem de sıra sayısı olarak birinci anlamlarına geldiğinden, "cahiliye çağı" ifadesi hususunda kronolojik bir dönemsellik iddiası gündeme getirilmiştir. İlk cahiliyeden maksat, Hz. Nuh (as) döneminde yaşayanlar, son cahiliye ise Hz. Nuh'tan (as) sonra gelenler denmiştir. Razi (ö. 606/1209) bu ifadeyi iki biçimde anlamının mümkün olduğunu söylemiştir. Yani ikinci mânâda "eski cahiliye" (câhiliyye'tül-ûlâ) denmesi, zımnında "yeni cahiliye"yi de barındırır. Her iki anlamının da zamansallık ve dönemsellik kavrayışına işaret ettiği ifade edilir. Akabinde ise dönemsel tasnifler yapma fırsatı ve zorunluluğundan söz edilmektedir.³⁰

²⁹ "Hem vakarınızla evlerinizde durun da evvelki cahiliyet (الْجَاهِلِيَّةُ الْأُولَى) çıkışı gibi süslenip çıkmayın." (el-Ahzab, 33/33)

³⁰ Zamansallık ve dönemsellik tartışması ve yapılmış çeşitli cahiliye çağı tasnifleri ve için Bkn. A. İnan, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma", *Dimi Araştırmalar*, 2002, V (13), ss. 7-26. Ayrıca Kur'an'daki "cehl-cahiliye" kavramı için bkn. Bıyıkoğlu, "Kur'an'da Cahiliye Kavramı".

Bu bağlamda ilk cahiliye dönemini Hz. Peygamber'in (s) peygamberliğinden önceki zaman olarak yorumlayanlar olduğu gibi, bu kavramdan Hz. Âdem (as) ve Hz. Nuh (as) arasında geçen sekiz yüz yılı anlayanlar da olmuştur. İlk cahiliye döneminin Hz. İdris'ten (as) Hz. Nuh'a (as) kadar olan dönem ya da Hz. Davut (as) ve Hz. Süleyman'a (as) kadar olan dönem veya Hz. İsa (as) ile Hz. Muhammed (s) arasında geçen fetret dönemi olduğu ileri sürülmüştür. Bazıları da ilk ve son olmak üzere iki cahiliye döneminin olduğunu iddia eder. Bunlara göre birinci cahiliye dönemi kadim cahiliyedir ki "cahiliye'tül-cühela" olarak anılır. Bu dönem çok uzak zamanlara kadar gider. Son cahiliye dönemi ise miladi beşinci asrın ortalarına kadar gelir.³¹

Bu ikinci tasnif N. Çağatay tarafından da benimsenmiştir: "Hz. Peygamberin İslam dinini halka bildirme ve yayma göreviyle görevlendirilmesinden önceki zamanda yaşayan Arapların durumunu ifade eden 'cahiliye çağı' iki bölüme ayrılır: ilk cahiliye çağı, son cahiliye çağı." Böylece arkeolojik çalışmaların sonucu elde edilen bilgilerin bu dönemlerin aydınlatılmasındaki katkılarından bahseder.³² Tüm bunların "câhiliyyet'ül-ûlâ" ifadesini bir tür anlama şeklinin sonucu olan çağ tasnifleri olduğunu ve nass ile delillendirilmedikleri için bunlara itibar edilemeyeceği yönünde itirazlar da yapılmıştır.³³

Geçmiş cahiliye kavramı üzerinden dönemsel veya zamansal olarak tasnif etmeye dair çabalar, zımında "geçmiş" ve "cahiliye" anlayışlarının ipuçlarını verir. Burada zikrettiğimiz anlayışlar cahiliyeyi tarihte bir dönem görmüş ve geçmişte kalmışlığından hareketle kaç kısma ayrılacağına dair tartışmalar üretmiştir. İtiraz edenlerin itirazı da devirlerin tasnifindeki zamansal iddiaların ispat edilemeyeceği ve ancak nass ile delillendirilebileceği yönündedir.³⁴

Kavramın anlam alanını Hz. Muhammed (s) öncesi Mekke toplumuna indirgeyip geçmiş bir dönem olarak görmek birçok açıdan sorunlu algılamalara sebep olur. Erken dönem İslami literatürde cahiliye kavramının yakın geçmişte bir zamanı ifade edişi, kavramı o

³¹ Age., s. 13.

³² N. Çağatay, *İslamiyet'ten Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

³³ İnan, "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma", s. 15.

³⁴ Age., s. 16.

zamana kilitleyip dondurmamaktadır. Dolayısıyla sadece nesnel bir zaman dilimini ifade etmemektedir. "Bu nedenle Kur'an'ın irabını yapanlar buradaki 'cahiliye' kelimesini bir sıfat olarak algılamış ve bu sifata uygun düşecek mecazi bir nitelenen takdir ederek 'cahiliye dönemi' şeklinde algılamışlardır." A. İnan'ın konuyla ilgili makalesinde zikrettiği gibi burada dönemin kendisi "cahillik" vasfına sahip değildir. O dönemde yaşayan insanlar bu vasma sahiptirler. Bütün dillerde var olan mecaz ifadede daha kolay ve pratik anlatım imkânı verdiği için erken dönemde "cahiliye devri/dönemi" ifadesi Müslümanların kullanımında bir kavram olarak yer tutmuştur. Akabinde de zaman zaman en kısa hali "cahiliye" şekliyle aynı mânâ kastedilerek kullanılır olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de de bu mânâda kullanılmıştır.

Hız. Peygambere (s) tâbi olan Müslümanlar örnek fedakârlık ve gayretleriyle içinde yaşadıkları cahiliye dönemine son vermişlerdir. Müslümanların çağlar boyu hafızalarında minnetle ve gıptayla hatırlanacak olan bu örnek neslin yaşadığı döneme "asr-ı saadet" ismi verilmiştir. Burada da nitelenen ve yüceltilen geçmişte bir zaman dilimi değil, o döneme hayat veren örnek insan topluluğudur. Bu topluluğun karşıtlarıysa cahiliye toplumdur.

Kavram her an tekrarlanabilir bir duruma işaret eden olumsuz bir sıfat olarak anlaşılmanın yanında, toplum analizi, kişi analizi, eylem-fikir analizi³⁵ olarak da kullanılmıştır.³⁶ Bu yönüyle "cahiliye" kavramı Müslümanlığın yaşadığı dönemde yukarıdaki başlıkları içeren değerlendirmelerinde kullanışlı ve bu sebeple müspet bir

³⁵ Ebu Hureyre (ra.) anlatıyor: "Resûlullah as. buyurdular ki: "Kim itaatten dışarı çıkar ve cemaatten ayrılır ve bu halde ölürse, cahiliye ölümü ile ölür." Buhârî, Ahkam 4; Müslim, İmaret 53, (1848); Nesai, Tahrim 28, (7,123); İbnü Mace, Fiten 7, (3948). "(Ölünün ardından) Yüzleri tokatlayan, yakaları yırtan ve cahiliye çığırkanlığıyla (ağıt yakan) bizden değildir." Buhârî, Cenâiz 35,39; Menâkıb 8; Müslim, İman 165.

³⁶ Medine döneminde aralarına fitne girip çatışma riski oluşunca Hız. Peygamberin onlara hitabı ile ilgili rivayetler Medine'de kavramın kullanılış şeklinin örneğidir. "Ey Müslüman topluluk, Allah'tan korkun! Ben aranızda bulunuyorken, Allah sizi İslam'a kavuşturmuş, onunla müşerref kılmış, cahiliye zihniyetinden kurtarmış, küfürden uzaklaştırmış ve sizi birbirinize dost kılmışken nasıl oluyor da yine cahiliye davasıyla birbirinize düşebiliyorsunuz!" (İbn Hişâm, I, 555-556) Resûlullah, "Cahiliye davasıyla hak iddia eden kimse bizden değildir" demiştir (Buhârî, "Cenâiz", 39). Ensar ile muhacirler arasında meydana gelen benzer bir tartışma üzerine de Hız. Peygamber şöyle söylemiştir: "Şu cahiliye çığlığını bırakınız! O ne kötü şeydir!" (Buhârî, "Menâkıb", 8).

kavramdır. Anlam itibarıyla “öteki”ne işaret etse de söz konusu “öteki”nin daha sonra kendinden olma potansiyelini de akılda tutmayı sağlayan bir özelliği vardır. Çünkü “cahiliye” erken dönem Müslümanların kullanımında genel olarak kâfirlerin hayat nizamına işaret etse de gaflet anında Müslümanlar arasında da ortaya çıkabilecek bir olumsuzluk halidir. Kavramın görünüşte çelişkili olan kullanımı, Müslümanlara, “öteki”ne dair tavırlarında dengeyi hatırlatan müspet bir özelliktir. Cahiliye terkedilip değiştirilmesi gereken bir olumsuzluk halidir. “Cahiliyeden kurtulma”, “ona tekrar dönüşün insana ateşe atılmak gibi gelmesi”, “kendisinde cahiliye kokusu bulunma” ve benzer kullanımlar erken dönem Müslümanların zihninde cahiliyenin tekrarlanabilir bir durum olarak görüldüğünü açıkça gösterir.³⁷

Ayrıca manidar bir örnek de yukarıda zikrettiğimiz *el-Medînetü'l-Fâzıla*'daki kullanımdır ki kanımızca Müslümanların bu kavramı, toplum çözümlemesinde Farabi zamanında da kullandığına açık bir örnektir. “Cahiliye” kavramının konu edildiği Türkçe literatürde Farabi'nin *el-Medînetü'l-Fâzıla*'sı sürekli zikredilmiş fakat kelimeyi bilgisizlik veya hilm sahibi olmama anlamında kullanmadığı dikkatlerden kaçmıştır. Farabi'nin kullanımında kavram, Allah'ı dikkate alma iddiası içermeden hayata ve varlığa bakışı ve Allah'ı dikkate almadan bir hayat kurmayı niteler. Bu sebeple de cahili şehir, fasık şehirden de faziletli şehirden de ayrılır. Kavramın üç yüz yıl sonra bile toplum çözümlemesinde kullanılması belirleyici bir örnektir. Kanımızca kavramın tarih içindeki izini arayan çalışmalar arttıkça asr-ı saadette oluşan Müslüman aklın kavramı kullanış biçiminin uzun bir süre bozulmadan devam ettiğinin örnekleri de artacaktır.

“Cahiliye” kavramı fikir ve algı çözümlemelerinde kullanılırken Kur'an'daki örnekten hareketle “zan” kavramı ekseninde mesnetsiz iddialara işaret eder. Cahiliye zannı, dayanaksız boş iddialarla fikir ve algı üretmenin ifadesidir. Buradaki dayanaksızlık, akli olmaktan çok vahye dayanmama anlamındadır. “Zan” kavramı doğru yöntemle yürütülen bir düşünce sürecinin şu veya bu sebeple

³⁷ Hz. Peygamber, bir tartışma sırasında Bilâl-i Habeşî'ye “kara kadının oğlu” diye hakaret eden Ebû Zer el-Gıfârî'ye, “Onu annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen kendisinde hâlâ cahiliye ahlâkı kalmış bir kimsesin” demiştir (Buhârî, “Îmân”, 22). Buna göre cahiliye, bir çağın adı olması yanında belli bir ahlâk ve zihniyet tarzının ifadesi olup her çağda varlığını hissettirebilir anlayışındaydılar.

hatalı sonuca ulaşması değildir. Yöntemi yanlış olan bir sürecin tüm sonuçlarının yanlış olmasıdır. Bir düşünce, bir kabul veya bir iddia hatalı olması dolayısıyla "cahiliye zannı" olarak isimlendirilmemiştir. Bir şeyi "zan" haline getiren, nassı hareket noktası olarak almasıdır. Dolayısıyla fikir çözümlemesinde "cahiliye zannı" kavramı ilk Müslümanların dilinde, analiz ve değerlendirmelerinde kullanıldıkları kavramlardandır.

"Cahiliye hamiyeti" tamlamasıyla da eyleme geçiren temel kabul ve dolayısıyla oluşan gayret anlamında kullanılırken de yukarıdakine benzer bir ilişkiye işaret eder. Meşruiyetini nassa dayandırmamış temel kabullerden kaynaklanan çaba ve gayretler bu mânâda olumsuzlanmıştır. Burada zandan farklı bir husus söz konusudur. Zan, çoğundan sakınılması gereken bir haldir. Kelimenin olumlu anlama sahip olabilmesi için "hüsn-ü zan"daki gibi ek takıya ihtiyacı vardır. Hamiyet bu minvalde daha olumlu bir anlamı çağrıştırmaktadır.³⁸

Cahiliye kabulleri ve değer algılarından mülhem hamiyet, yani koruma, muhafaza duygusu ve onu eyleme geçirmeye dönük adanış olumsuzlanmıştır. Cahiliye hamiyeti nassa dayanmayan bir gayret ve kendini adayıştır. Bu münasebetle ölçsüzdür, sorumluluklarından bihaberdir ve sonuçlarını hesap edemediği eylemler üretir. Cahiliye hamiyeti tarih boyunca çok üzücü insanlık dışı eylemlerin bir mânâda sebebi olmuştur. Bu türden bir davranış biçimi Müslümanların takva ile sakınmaları gereken "olumsuz eylem hali" olarak anlaşılır.

III. Kavramın Çağdaş Müslümanlığın Tefekküründeki Yeri

"Cahiliye" kavramının Hz. Muhammed (s) ve arkadaşlarının ve Farabi'nin dilindeki kullanımına değindik. Şimdi de "cahiliye" kavramını - günümüzde doğru bir şekilde kavrayabilmek için- çağdaş Müslümanlığın tefekkür hayatı ile mensubiyetini belirlemesi ve ötekini tanımlamada kullanılışı ve bu kullanımın gerekliliği üzerine tartışmak gerekmektedir.

³⁸ (İz ceallezzînekeferû fi kulûbihim ul'hamiyyete hamiiyyete'lcâhiliyyeti) Muhammed Esed: "Hakikati inkâra şartlanmış olanlar kalplerinde küstahça bir büyüklük duygusu -cahiliyye ürünü bir duygu- taşırken Allah (da) elçisine ve müminlere iç huzuru (nimetini) ihsan etmiş ve onlara Allah'a karşı sorumluluk duygusu aşılamıştır; çünkü onlar bu (ilahi armağana) en çok layık olanlardı ve onu pekâlâ hak etmişlerdi. Ve Allah her şeyi tam bilendir." (Fetih: 26).

Son yüzyılın başlarında askeri ve ekonomik açıdan aciz düşmüş olan çağdaş Müslümanlık, fikri planda da vahiyden destekle ikame edip işlettiği bir aklediş de üretmemiştir. Kendisini ve karşıtlarını tanımlarken süreç içinde iyice karşı konulmaz hale gelen modern dünyanın akledişiyle düşünmeye ve modern kavramlarıyla tefekküre mecbur kalmıştır. Bu zafiyet onu Kur'an-ı Kerim'in inşa ettiği kavramsal değerler dizisinden kalkarak kendini, ötekini kavrayıp tanımlamasını nerdeyse imkânsız hale getirmiştir. "Cahiliye" kavramı Müslümanlığın zihninde ve literatüründe pek tabii mevcuttur. Diğer benzer kavramlar da her zaman el altındaydı. Fakat bu kavramların süreç içinde anlam alanları belirsizleşti ve tefekkür sistematığı içindeki işlevlerini kaybettiler.

Çağımızda Müslümanlığın fikir dünyası anlamlarını arayan kavramlar karmaşası içindedir. Özgürlük, eşitlik ve adalet gibi kavramların anlamı neye göre belirlenecektir. Varlık âleminin, insanın ve hayatın idrakine götürecektir tasavvur nereyi dayanak kabul edilerek ikame edilecektir. Vahye ve Hz. Peygamberin (s) hayat örneğine dayanmadan bu anlamlar insanlığın "pozitif" birikiminden kalkarak, akledilerek belirlenebilir mi? Kavramlara dair hatalı yaklaşımlar "cahiliye" kavramını geçmişte bir dönem olarak görmüştür. Ayrıca kavramı bilgisizlik ve kabalık olarak anlamıştır. Bu anlayışla kendisini modern hayata eklemleyecek fikir yapısının iç tutarlılığını sağlamaya çalışmıştır. Askeri ve ekonomik mağlubiyete bir de fikri mağlubiyet eklenmiştir. Hayatı, varlığı, Allah'ı ve kendini Müslümanca tasavvur edebilmekten uzak düşüp her anlamda mağlubiyeti üretmektedir.

Son yüzyılda bu yenilgiler arasında Hint alt kıtasında Ebü'l A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979) modern toplumları çözümlerken cahiliye kavramını kullanmaya başlar. Kanımızca İslam ve cahiliye diyerek öne sürdüğü karşıtlık Mevdûdî'ye has değildir. Erken dönemde Müslümanlar, vahiyde temellenmeyen her türlü yönetimi-itaat ilişkisi ve bu ilişki bağlamında örgütlenen hayat nizamları karşısında benzer bir duruşa sahipti. Akabinde Seyyid Kutub'un (1906-1966) bu kavramı Müslümanlığın mücadele içinde bulunduğu "öteki"nin davranış ve mensubiyetini tanımlamada anahtar bir kavram olarak kullandığını görmekteyiz.³⁹

³⁹ *Oxford Dictionary of Islam*'da "Cahiliye" şöyle tanımlanıyor: İslam öncesi dönem, ya da tektanrıcılık ve şeriattan "habersiz" olma anlamında. Bugün ise seküler

Seyyid Kutub "cahiliye" kavramını kapsayıcı bir çözümleme aracı olarak kullanır. Modernliğin, hayat nizamına dair felsefi tezleri ve bu tezlerden türeyen ideolojilerine karşı Seyyid Kutub, bir anlamda Müslümanlığın kendi mensubiyetini hatırlama ve inşa sürecinde belirleyici olma gücüne sahip olan cahiliye kavramını güncellemiştir:

Kutub, cahili düzenlerin halkın egemenliği, komünizm, kapitalizm, diktatörlük veya demokrasi adı altında olsalar da özünde İslami düzenle bir alakalarının olmadığını bu nedenle kaynağı itibari ile Allaktan olmayan her düzenin cahili olduğunun altını çizer ve günümüzdeki tüm toplum türlerini cahiliye olarak tanımlar. Komünist, putperest, Yahudi ve Hıristiyan toplumlarını son olarak bazı İslam toplumlarını cahiliye sınıfı içerisinde değerlendirir. Müslüman toplumları cahili olarak nitelendirmesinin nedenini onların yaşama biçimlerinde Allaha kulluk ilkesini benimsememeleri, görünürde Allah'tan başkasının tanrılığını kabul etmemekle birlikte ulûhiyet haklarını Allaktan başkasına izafe etmeleriyle açıklar.⁴⁰

Bu durumda artık cahiliye kavramının yeniden Müslümanlığın çağdaş akledişinde anahtar kavramlardan olması gerektiğini kuvvetle savunur. Bir anlamda Seyyid Kutub'u özel kılan hususiyetlerden biri, bu kavramı yeniden diriltip, eserlerinde her açıdan işleyerek çağdaş Müslümanlığın diline taşıma çabasıdır:

Hayata yön veren prensiplerin ve düzenlerin temel kaynağı açısından günümüzün dünyası (Peygamberimizden önceki devirlerde olduğu gibi) bir 'cahiliye' dönemi yaşıyor. Öyle bir cahiliye devri ki, şu korkunç maddi refah ve üstün maddi gelişmeler onun kötülüğünü hafifletmeye yetmiyor. Bu cahiliye devri, Allah'ın yeryüzü üzerindeki hâkimiyetine, ulûhiyetinin belirgin özelliği olan

modernite anlamında kullanılmaktadır. Mesela, moderniteyi "yeni cahiliye" olarak gören Ebu'l Ala Mevdudi'nin eserlerinde kavram bu anlama gelmektedir. Seyyid Kutub ise cahiliyeyi insanın insana tahakkümü – yani insanların Allah'a teslim olmaması – olarak yorumlamıştır. Cahiliye kavramı bu anlamıyla, Allah'ın vaz etiklerinden başka değerler üzere bina edilen hükümet sistemlerine, ideolojilere ve kurumlara işaret eder. Bu düşünürler, mevcut durumun düzeltilmesi için İslam şeriatının, değerlerinin ve ilkelerinin uygulanmasını önermektedir. Radikal gruplar da savaştı eylemlerini "cahiliyeye karşı cihad" kavramlarıyla meşurlaştırmaktadır." "Jahiliyyah" in the Oxford Dictionary of Islam. Ed. John L. Esposito, Oxford Islamic Studies Online.

⁴⁰ Bkz. F. Altun, *Seyyid Kutub*, İstanbul: İlke Yayınları, 2007, s. 116.

ilahi otoriteye el koyma esasına dayanır. Bu cahiliye devri, hâkimiyeti insanlara dayandırarak onları birbirinin rabbi durumuna geçirmektedir. Fakat bunu, eski cahiliye döneminin bilinen iptidai ve sade şekli ile yapmıyor. Günümüz cahiliye mantığı bu sapıklığı hayat hakkında Allah'ın metodunu hesaba katmaksızın ve Allah'ın izin vermediği konularda kavramlar, değer hükümleri, prensipler, yasalar, düzenler ve uygulamalar ortaya koyma hakkı iddia ederek yapıyor. Allah'ın hâkimiyetine karşı girişilen bu tecavüzden O'nun kullarına karşı tecavüz doğuyor.⁴¹

Tam da burada Mevdûdî ve Seyyid Kutub'ta kavramın güncellenerek ilk anlam alanına yeniden konuşlandığını izleyebiliriz. Seyyid Kutub'un eserlerinde cahiliye ne bilgisizlik ne de fevriliktir. "Cahiliye" kavramı doğrudan hayatı düzenleme ile alakalı bir tavra işaret eden siyasal bir kavramdır. Hayatı düzenlerken vahyi dikkate almayan yönetim ve yaşam biçimleri "cahiliye" ismini alır. Seyyid Kutub'ta cahiliye, Müslümanlığa hayatları tamamen düzenlemeye azmetmiş iktidarların karşısında sarıh bir mensubiyet ölçütü ve hedef verir. "Cahiliye" kavramı üzerinden İslam'ı ve İslam'a mensubiyetin mahiyetini tanımlar; hedefi ve stratejiyi belirler. Günümüzde şiddetle eş anlamlı hale gelen İslami yapılardan bazıları zihniyetlerini Seyyid Kutub'a isnat etse de bu isnat köksüzlüklerine meşruiyet arama çabalarının sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Modernlikle birlikte tarihsel içeriğinden arındırılıp, bir dizi vicdani temayüle indirgenen "din" algısı, Müslümanlığa büyük oranda tesir etmiştir. Ne var ki böyle bir vasatta, mevcut yönetim-itaat ilişkilerine karşı Müslümanlar cahiliye kavramını işletmişler ve etkisine şahit olmuşlardır. Şu anda içinden geçmekte olduğumuz – adına postmodern de denen – dönemde, "din" artık eskiden olduğu gibi yadsınmamaktadır. Bir dine mensup olmanın kültürel iktidarlarca tabir-i caizse "hoş görüldüğü" bugün de cahiliye kavramı önem kazanmaya devam etmektedir.

Dünya genelinde egemenlere karşı muhalefetin dili belki de Soğuk Savaş'ın sonuna kadar sosyalist paradigmayla kuruluyordu. Ancak son yirmi-otuz yıldır, özelde İslamcı söylem olmak üzere İslam'ı temel alan yeni bir dil dünyanın büyük güçlerine itirazın dili olmuştur. İslamcı söylemin küresel bir muhalefet imkânı olarak

⁴¹ S. Kutup, *Yoldaki İşaretler*, Çev. S. Uçan, İstanbul: Hicret Yayınları, 1980, s. 6.

yükselmesi, günümüz Müslümanlığının sahabe dönemindeki söylemle örtüşecek duruşlar üretebilme fırsatlarını içinde barındırır. Ancak bu husus cahiliye ve benzer kavramların içerdiği imkân ve kullanışlılıklarının işleyip, Medine'de oluşan "İslam dil" ile örtüştürerek oluşacak bakış açısını Müslümanlığın ana gövdesine yaymakla mümkün olabilir. Yoksa Müslümanlık şiddetle eşitlenmeme hassasiyeti ve batılı paradigmanın saldırı ve yönlendirmeleriyle tahrif edilmiş ve budanmış bir "öteki" anlayışını besleyecektir.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Muhammed (s) ve ashabından bize ulaşan rivayetlerde ve zaman içinde pek çok Müslümanın dilinde önemli bir kavram olan cahiliyenin anlamı çokça tartışılmıştır. Modern dönemle birlikte cahiliye kavramı üzerine düşünme iki ana eksenle ilerlemiştir. Öncelikle "bilgisizlik" anlamındaki "cahil" kelimesinden türetilen ve "genel bilgisizlik durumu" anlamındaki "cahiliye" uzun süre kavramı perdelemiştir. Sonra da cahiliyenin "bilgisizlik" değil, "gayri medeni bir hal" anlamına geldiği iddia edilmiştir. Halim selim olmama, fevri ve düşüncesiz hareketlerde bulunma cahiliyenin özellikleri kabul edilmiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu iki bakış açısı da modernliğin bilgi çağında yaşıyor olma ve medenilik vurgularını İslam'a tercüme etme yanlısını içermektedir. Öte yandan, bir kelimenin anlam köküne dair araştırmalar, o kelimenin zaman içinde yayılabileceği anlam alanını yok sayabilmektedir. Cahil kelimesinin kullanımları ve anlam alanının kökenlerinin, anlamı vahiyle öğretilmiş veya tasdik edilmiş cahiliye kavramıyla örtüşeceği varsayılmıştır.

Kavramsallaşma sürecini Medine'de tamamlayan cahiliyenin erken dönemde zıddı "tefakkuh"tur. Müslümanlar Hz. Peygamberin (s) tebliğ edip yaşamakta olduğu vahiy üzerine düşünüp "tefakkuh" ediyor olmayı mensubiyetlerinin esas özelliği olarak görüyorlardı. Hz. Muhammed'in (s) peygamberliğine ve vahye muhalefet edenler de Müslümanların karşısındakilerdi. O halde cahiliye "kitabı-vahyi esas alan dönüşümden ve vahiy bilgiden mahrum kalma veya ona direnme hâli"dir. "Cahiliye" kavramının kullanışlılığı Müslümanlığın günümüzde kendisini ve karşıtını ifade edebilmesi açısından işlevseldir ve hayata dair çözümlenmeler yapabilme fırsatı sağlamaktadır. Ayrıca, cahiliye ismiyle nitelenen ötekinin İslam olma ve tefakkuh etme potansiyelini sürekli açık tutan yönüyle de müspttir. Müslümanlık şiddet ile eşitlenmekten veya örgüt-

devlet şiddetinin sorumlusu olarak görülmekten kaçınmak için “öteki”yle ilişkili kavramlarını sahih olmayan anlam kirliliklerinden kurtarmak ve bu kavramları Hz. Peygamber (s) ve arkadaşlarının dilindeki yerlerine oturtmak zorundadır. Bu bağlamda sahih Müslüman zihniyetinin yeniden teşekkülü ve bu zihniyetin çağdaş dünyada etkin olabilmesi için cahiliye kavramının kullanımı elzemdir.

Kaynakça

- Altun, F. (2007). *Seyyid Kutup*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Barış, M. N. (2012). Cahiliye Döneminde Yargı Sistemi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII(1), 153-70.
- Bıyıkoğlu, Y. (2012). Kur'an'da Cahiliye Kavramı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(36), 233-47.
- Canan, İ. (1995). *Kütüb-i Sitte* (Cilt 11). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çağatay, N. (1957). *İslamiyetten Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Danışman, N. (1956). “Cahiliye” Kelimesinin Mânâ ve Menşei. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V (1), 192-97.
- Demir, İ. (2002). Cahiliyet ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (18), 207-21.
- El-İsfahani, R. (2007). *Müfredât*. (Y. Türker, Çev.) İstanbul: Pinar Yayınları.
- Farabi. (2001). *El-Medînet'ül Fâzıla*. (N. Danışman, Çev.) Ankara: MEB Yayınları.
- Hişam, İ. (1971). *Hz. Peygamberin Hayatı*. (İ. Hasan, & N. Çağatay, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- “Jahiliyyah”, In *The Oxford Dictionary of Islam*. Ed. John L. Esposito. Oxford Islamic Studies Online. 27-Feb-2016. <<http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1157>>.
- İnan, A. (2002). İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma. *Dini Araştırmalar*, V (13), 7-26.
- Izutsu, T. (1991). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. (S. Ayaz, Çev.) İstanbul: Pinar Yayınları.
- Kalkan, A. (2014). *Kur'an Kavramları Ansiklopedisi*. İstanbul: Davut Emre Yayınları.
- Kazancı, A. L. (1986). Cahiliye Devrinde Müspet Davranışlar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (1), 103-10.
- Khatab, S. (2006). *The Political Thought of Sayyid Qutb: The Theory of Jahiliyyah*. Oxon: Routledge.

- Kutup, S. (1980). *Yoldaki İşaretler*. (S. Uçan, Çev.) İstanbul: Hicret Yayınları.
- Said Nursi, B. (1990). *Hutbe-i Şamiye*. İstanbul: Envâr Neşriyat.
- Sarıcık, M. (1994). Zann-ı Cahiliyye ve Hükmi Cahiliyye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1), 85-104.
- Soysaldı, M. (2001). Kur'an'ı Doğru Anlamada Semantik Metodun Önemi. *Kur'an ve Dil: Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu* (s. 31-50). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Yalar, M. (2005). Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı Uludağ Üniversitesi İ.F. Dergisi Cilt 14 Sayı 2.
- Yıldız, K. (2005). Din Adına Konuşmanın Fıkıh-Tefakkuh Açısından Değerlendirilmesi. *Din Bilimleri Dergisi*, V (3), 159-78.
- Yılmaz, M. F. (1998). Kur'an'da Cehalet Kavramı. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (2), 160-64.

